RADIO FREE EUROPE
EAST EUROPE RESEARCH & ANALYSIS

CZECHOSLOVAK UNIT

PŘEHLED TISKU

Číslo: 256/IX

Datum: 17.11.66.

OBSAH

Helena PEŠKOVÁ
Václav VEBER — Poznámky k historii kultu osobnosti v Československu — str. 2-16

/Acta Universitatis Carolinae/

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1966, str. 83 - 97.

2/256/IX

1966 ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — PHILOSOPHICA ET HISTORICA No. 1. 2. PAG. 83—97

POZNÁMKY K HISTORII KULTU OSOBNOSTI V ČESKOSLOVENSKU

HELENA PEŠKOVÁ – VÁCLAV VEBER

Od XX. sjezdu KSSS probíhá v mezinárodním komunistickém hnutí činnost, kterou usnesení ÚV KSSS ze dne 30. června 1956 označilo slovy „odhalování a překonávání kultu osobnosti". V naší historické literatuře je dosud nedostatek prací zaměřených k tomuto tématu a slibně se rozvíjející práce (hlavně v druhé polovině roku 1963) dost výrazně nepokračuje.[1])

Diskuse o období tzv. kultu osobnosti se uskutečnily např. v SSSR na Všesvazové poradě historiků v Moskvě v prosinci 1962 (*Vsesojuznyje soveščanije istorikov*, Moskva 1964; hlavní referát B. N. Ponomarjova vyšel česky v *Příspěvcích k dějinám KSČ*, 1963, č. 2, s. 177n.), v Itálii (diskuse v časopise *Rivista storica del socialismo*, 1962, č. 13—20) a ve Francii (*La Nouvelle Critique, décembre* 1963, č. 151).

I pro nás bude třeba zkoumat příčiny vzniku a uplatnění kultu osobnosti, a to s ohledem na konkrétní situaci naší země a naší strany. Tato stať, svým rozsahem nevelká, si ovšem nemůže dát za úkol provést analýzu tohoto jevu v celé šíři a hloubce, takové dílo může být jen výsledkem dlouhodobé týmové práce v oboru společenských věd. Cíl naší stati je mnohem skromnější: podat stručný nástin nejdůležitějších mezinárodních i vnitřních podmínek, zdrojů a projevů kultu osobnosti v našem státě v prvé polovině padesátých let, v době, kdy tato deformace u nás vrcholí.

I

Název „kult osobnosti", ve smyslu v jakém se jej dnes užívá, vznikl v době po roce 1953, kdy v sovětských historických a filosofických časopisech probíhala diskuse o úloze lidových mas a osobností v dějinách. Od XX. sjezdu KSSS se tento termín přenáší na celý systém deformací ve stranické práci i teorii. Dnes už je všeobecně pociťován jako nedostatečný, nevystihující celou tu složitou spleť historického jevu, který označuje. O tom svědčí časté formulace jako „ony společenské jevy, které souhrnně označujeme pojmem kult osobnosti", nebo kladení

[1]) Zde máme na mysli především diskusní články v časopisech *Dějiny a současnost* a *Příspěvky k dějinám KSČ*. K rozsáhlejší diskusi o problémech tzv. kultu osobnosti však u nás nedošlo.

3/256/IX

tohoto termínu do uvozovek ap. Jiné, vhodnější označení se však dosud nevytvořilo. Zřejmě proto, že nám stále ještě není zcela jasná podstata kultu osobnosti.[2]) Pokud jde o jeho projevy, jsou velmi mnohostranné. „Projevuje se ve zkresleném pojetí marxisticko-leninské teorie, jejího vztahu k praxi a z toho vyplývajícím zkresleném, především dogmaticko-sektářském, ale i pravičáckém pojetí výstavby socialismu, v deformaci systému stranické a státní práce, jež je provázena hrubým porušováním socialistické zákonnosti (zneužití moci, hledání nepřítele ve straně, politické procesy, povyšování mocenských a zejména bezpečnostních orgánů nad stranu apod.“[3])

Kult osobnosti se jeví jako soustava nesprávných teoretických názorů a chybných metod politické práce ovlivňující činnost celé strany ve všech jejích složkách. Přenáší se i na pole veškeré činnosti státní a veřejné (ve státech socialistických) a ovlivňuje celé mezinárodní komunistické hnutí. V těchto mnohonásobných projevech byla XX. sjezdem KSSS a usnesením ÚV KSSS z června 1956 vyzdvižena nejdříve a nejdůrazněji, nebo alespoň na sebe soustředila v prvním období největší pozornost, otázka osobní moci J. V. Stalina a jejího zneužívání. Je ovšem jasné, že vysvětlovat činností a povahou Stalina všechny nedostatky a chyby tohoto období by znamenalo hlásat kult osobnosti naruby.

Samostatné objevení kultu osobnosti na scéně dějin není vůbec nic nového a překvapujícího. Podobných příkladů bychom mohli uvést desítky a stovky. Překvapující a neočekávané na stalinském kultu je to, že se objevil ve státě socialistickém, ve straně komunistické, ačkoliv je celou svou podstatou cizí teorii, ze které se tato strana a tento stát zrodily a ke které se i nadále hlásí. Michel Verret ve svém diskusním příspěvku v časopise La Nouvelle Critique provádí rozbor historických příčin vzniku kultu osobnosti a na mnoha příkladech dokládá, že „... politický kult osobnosti, mýtus politického hrdiny, má v historii stále připravenou půdu, přesto, ... že se sociální formace střídají. Totožnost (tj. různých politických kultů osobnosti — H. P.) se ovšem týká jenom formy moci, nikoliv jejího obsahu“.[4]) Vzniká tu otázka, z jakých příčin se socialistický obsah uskutečnil ve formě jemu cizí a do jaké míry tato forma ovlivnila socialistický obsah.

Příčiny je třeba hledat jak v názorech a v jednání určitých osob, jednotlivců i celých kolektivů (příčiny subjektivní), tak i — a to především — v konkrétní historické situaci strany a státu, za které se subjektivní činitelé uplatňovali (příčiny objektivní). Pojednejme nejdříve o objektivních příčinách vzniku kultu osobnosti.

Z důvodů obecně známých nedošlo po imperialistické válce 1914—1918 k světové socialistické revoluci, která byla revolučním dělnickým hnutím očekávána.

[2]) Viz např. Poznámky P. Togliattiho, *Rudé právo*, 12. 9. 1964.
[3]) *Ke studiu dějin KSČ*, Praha 1964, s. 95.
[4]) M. Verret, Quelques remarques sur le culte de la personalité, *La Nouvelle Critique*, décembre 1963, č. 151, s. 9.

S úspěchem byla provedena jen socialistická revoluce v Rusku. K uchopení politické moci dělnickou třídou však tím došlo v zemi, kde ekonomické podmínky pro socialistický vývoj nebyly příznivé. Vznikl považlivý rozpor mezi vytvořenými politickými a vlastnickými předpoklady (vláda proletariátu, vyvlastnění výrobních prostředků) a zaostalou úrovní výrobních sil v zemi. Lenin si v období, kdy se naděje na uskutečnění socialistické revoluce v západní Evropě ztrácejí v mlhách budoucnosti, složitost situace uvědomoval a ve svých posledních článcích si kladl otázky o dalších osudech ruské revoluce právě v souvislosti s nízkou hospodářskou a kulturní vyspělostí země. Rozhodnutí VKS(b), ne snadné, ale historií potvrzené jako správné, budovat socialismus i za těchto nepředpokládaných podmínek stavělo stranu a stát před nutnost užívat přitom i nepředpokládaných metod a forem tohoto budování. Charakteristickým znakem těchto pro Rusko pravděpodobně nutných forem a metod vedení sovětského státu byla silná centralizace státní moci. V občanské válce a potom za budování socialismu v jediné, hospodářsky nevyvinuté zemi, obklíčené kapitalistickými státy, za ustavičného nebezpečí intervence a imperialistického napadení, byla taková centralizace životní nutností.

Centralizovaná státní moc byla řízena jedinou politickou stranou. KSSS reprezentovala zájmy všech pracujících a tím jí byl dán nikým a ničím neomezený rozhodující vliv na řízení stá[illegible] a to státu silně centralizovaného. Když v této jediné straně, s tak ohromnou politickou mocí, vznikly různé názory (a ty v ní zákonitě musely vznikat), bylo možno jen důsledně dodržovanou vnitrostranickou demokracií a demokratickým centralismem zajistit, aby přijaté závěry a z nich plynoucí politická praxe byly výsledkem kolektivního úsilí. Při převážení ve prospěch centralismu docházelo pak nutně k tomu, že určitá skupina nebo i jednotlivec fakticky rozhodoval jménem všech.

Sovětský svaz byl první zemí, která přistoupila k uskutečňování socialismu podle marxistické teorie. Neměl možnost učit se z minulých chyb, ani ze svých, ani z cizích, vytvářel první model socialistického společenského zřízení na světě, a to v podmínkách předtím v teorii nepředvídaných. Byl tak nutně vystaven možnosti omylů. To je sice důvod k pochopení leckterých chyb v socialistické výstavbě, ale samo o sobě by to těžko mohlo být příčinou vzniku autoritativní formy moci.

Proč se v sovětském Rusku a v KSSS vytvořily takové pracovní metody, které nedaly dosti prostoru demokracii potřebné jako protiváha centralizaci? Nehledě na určité vnější podmínky, které si vynucovaly centralizaci, a na ekonomické příčiny, jak o tom byla už řeč, projevila se tu jistě významně silná tisíciletá tradice kultu panovníka v Rusku spolu s nízkou kulturně politickou úrovní mas. Dříve milovaný, potom nenáviděný car byl svržen a jeho místo „nahoře" zůstalo prázdné. A lidé si za staletí zvykli vidět někoho „nahoře", někoho, kdo je pro ně symbolem, ztělesněním všech abstraktních pojmů jako „lid", „národ", „stát", apod. Vždy v ruské minulosti (a leckde jinde, i dodnes, dokonce i v zemích s delší de-

mokratickou tradicí, jako ve Francii) to byl jednotlivec, ve kterém se zkonkrétňovala celá složitá spleť abstraktních sociálních vztahů. Tento nedostatek demokratické tradice (byť i ve smyslu buržoazní demokracie) v Rusku zajisté přispěl k vytvoření kultu osobnosti, a to nejen ve smyslu vyzdvihování určité osoby, ale zejména ve smyslu nedemokratických forem stranické a veřejné činnosti. Jakkoli revoluce znamenala základní přesuny v ekonomice i v politice země, minulost přežívala ve vědomí a ve zvyklostech lidí. Jakkoli nový byl obsah sociálních vztahů, formy často houževnatě přetrvávaly.

Pokud jde o subjektivní příčiny vzniku kultu osobnosti, přispěly tu bezesporu i určité negativní stránky Stalinovy povahy. Na XX. sjezdu KSSS se hovoří o Leninově dopise,[5]) ve kterém se Lenin zmiňuje o některých stránkách Stalinovy povahy. To svědčí o tom, že Lenin dobře znal své spolupracovníky, jejich silné i slabé stránky, že uměl odhadnout schopnosti toho kterého člověka pro určité úkoly, nelze to však, domníváme se, chápat tak, jako by Lenin „upozorňoval" na možnost vzniku Stalinova kultu. Vždyť sklon k tvrdosti a despotismu u vedoucí osobnosti sám o sobě nemůže vytvořit „kult", nevyjde-li mu vstříc řada okolností mimo něho, především postoj jeho bližších i vzdálenějších spolupracovníků a ostatní podmínky, o nichž jsme již hovořili.

Současně s nedostatky v politické praxi, vlastně už jako důsledek nedemokratických metod, byla postupně deformována i marxistická teorie, která tuto chybnou praxi jednak dodatečně zdůvodňovala, jednak dopředu ovlivňovala. Marxistická ideologie se masám obyvatelstva dostávala ve zjednodušené formě (ani u prostých posluchačů, ani u jejich učitelů často nebyla dostatečná úroveň vzdělání), takže až ztrácela vědeckost, byla zvulgarizována. Už tím byla dána možnost teorii deformovat. Navíc se uplatňoval i protidemokratický postup. Při metodách, jaké se ve vedení strany postupně ustálily, byly koncepce přijaté Stalinovým vedením (např. v ekonomické teorii apod.) tabu, nemohly být nikým kritizovány a napravovány. Jednotlivci, kteří se odvážili kritizovat, byli umlčeni, v nejlepším případě byly takovým pracovníkům administrativně znemožněny podmínky k další práci (Stalinův dopis časopisu Proletarskaja revoljucija z roku 1931, diskuse o jazykovědě apod.). Chybné teorie, pokud se staly oficiálními, dále zhoršovaly i tak už nesprávnou politickou praxi, jak to potvrzuje např. obecné přijetí nesprávné Stalinovy teorie o zostřování třídního boje při výstavbě socialismu.

Takové znemožnění tvůrčí teoretické práce ve společenských vědách na jedné straně a zjednodušené, k dogmatismu vedoucí šíření okleštěného marxistického učení v masách na straně druhé, brzdilo čím dál více poznávací činnost strany. To vedlo nakonec nejen k zaostávání teorie, ale i k ochromení stranického života vůbec, ke ztrátě aktivity mas.

Skutečnost, že strana bolševiků byla jedinou stranou, která v kritických letech první světové války dokázala ve své zemi důsledně uskutečnit požadavek revo-

[5]) V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 36, Praha 1958, s. 572–574.

lučního dělnického hnutí „přeměnit válku imperialistickou na válku občanskou", že v této občanské válce zvítězila a první na světě nastolila moc proletariátu, vedla k tomu, že se KSSS stala vedoucí silou v Komunistické internacionále. Tak se proces, ke kterému ve druhé polovině dvacátých let a hlavně v třicátých letech v KSSS dochází: nástup osobní moci, deformace stranického a státního života i marxistické teorie, nutně přenáší i do mezinárodního komunistického hnutí, a tedy i do KSČ, byť i v různé míře.

Vývoj v nově vzniklých lidově demokratických státech po roce 1945 a zejména po roce 1948 pak probíhal pod bezprostředním politickým a ideologickým vlivem KSSS a Sovětského svazu. Také KSČ, nejvýznamnější politická síla v Československé republice v letech po druhé světové válce, rozvíjela svou činnost pod tímto vlivem a přejímala stále více metody sovětského „kultu osobnosti".[6])

II

Buržoazní a revizionističtí teoretikové využívají faktu, že první konkrétní formy socialistických režimů byly kultem osobnosti deformovány, k tvrzení, že „kult" jako systém názorů a metod je socialismu vlastní a že na této skutečnosti příliš mnoho nemění ani uvědomělá snaha komunistů jej překonat. Vůbec se nenamáhají zjišťováním podmínek, za nichž mohl podobný systém vzniknout a působit. A tak svým čtenářům opatrně a po částech předkládají tvrzení, že socialismus se v dosavadní historii uplatnil pouze jako mnohostranně nevýhodný a chybný politický systém, jenž nedokázal vyřešit otázky demokracie.

Je tedy prvním požadavkem, v souvislosti s výše uvedenou úvahou, zabývat se otázkou vnějších a vnitřních podmínek a předpokladů, které právě na počátku padesátých let umožnily, aby se kult osobnosti jako systém politické činnosti mohl v Československu rozvíjet. Především je potřebí si uvědomit, že takovýto politický systém právě v největší a nejvýznamnější socialistické zemi již existoval, byl dále utvrzován a byl považován za pravou, jedině možnou socialistickou formu řízení státu a společnosti. Bylo to v době, kdy se o chybách v Sovětském svazu nevědělo. Popřípadě pochybnosti těch, kteří poukazovali na události třicátých let (procesy apod.), byly negovány faktem: Sovětský svaz zvítězil v boji s fašistickým Německem, prokázal ohromné vojenské i morální síly, a tedy vyvrátil pochybnosti o solidnosti svých základů. Vítězství SSSR v roce 1945 mělo pro světové komunistické hnutí a pro světové veřejné mínění vůbec platnost nejpřesvědčivějšího argumentu o správnosti právě té cesty socialistického vývoje, kterou šel tento stát.

Sovětský svaz byl po dlouhá léta jediným socialistickým státem. Po válce se stal závazným vzorem socialistického budování, závazným nejen proto, že vítězství dávalo „punc" správnosti dosavadnímu vývoji, ale závazným i z vůle Stali-

[6]) *Protokol XII. sjezdu KSČ*, Praha 1963, s. 92.

na a jeho spolupracovníků. Od roku 1948 (v souvislosti s Jugoslávií) byla důsledná aplikace sovětských zkušeností požadována, byla pokládána za důkaz politické uvědomělosti a také českoslovenští vedoucí komunisté byli vždy „dotlačeni" na sovětské cesty, kdykoliv se pokusili o hledání svých vlastních. V době, o níž hovoříme, tedy v letech 1948—1953, byly již představy vedoucích činitelů jednotlivých lidově demokratických zemí o vlastní specifické cestě k socialismu zcela rozptýleny. U nás tyto představy, o nichž je dnes třeba se vyslovit pozitivně, sdíleli po květnu 1945 a ještě i po únoru 1948 Gottwald, Slánský i jiní vedoucí pracovníci KSČ.[7])

Z vnějších příčin umožňujících pronikání a šíření „kultu osobnosti" v naší zemi, je třeba na prvním místě jmenovat zostřující se mezinárodní situaci. I když se všeobecně hovořilo o mírovém soužití jako leninské zásadě, jež má být vůdčím motivem zahraniční politiky a tak ovlivňovat vztahy mezi dvěma již existujícími tábory, v praxi byly některé otázky mezinárodních vztahů řešeny nesprávně a málo pružně. Kapitalismus byl s naprostou samozřejmostí[8]) subjektivisticky posuzován jako společenský systém, jenž je u konce svých sil, odumírá a není schopen dalšího hospodářského vývoje. Všeobecně bylo přijímáno mínění, že kapitalistický tábor může být a také bude v ekonomickém vývoji dostižen socialistickým táborem přibližně kolem roku 1955—1957. Odtud i perspektiva brzké porážky kapitalismu, nijak nevyžadující hospodářskou a kulturní spolupráci obou táborů, ba právě naopak. Začátkem padesátých let se dokonce zdálo, jako by nadešel čas posledního měření sil. Dokonce i sám Stalin v úzkém kruhu svých spolupracovníků vyslovoval domněnku, že rok 1953 bude rokem konečného střetnutí. Tyto úvahy byly ovlivněny především dvěma okolnostmi: aktivní činností Severoatlantického paktu a zvláště válkou v Koreji.

Severoatlantický pakt (NATO), založený v dubnu 1949, neobyčejně zostřil mezinárodní situaci soustředěním všech imperialistických sil (kromě poražených imperialistických států). Toto soustředění imperialistických sil bylo umožněno nadřazeností USA v kapitalistickém světě po druhé světové válce. Nebezpečí NATO

[7]) Slánský např. v Národním shromáždění 11. 3. 1948 při rozpravě o vládním prohlášení říkal: „Naše republika nebude žádnou diktaturou, ale zůstane demokratickou zemí, zemí nové demokracie, tj. stále širší a hlubší demokracie." Vládnout bude „vůle dělníků, rolníků, živnostníků a pracující inteligence". R. Slánský, *Komunisté vedou národ k šťastné socialistické budoucnosti*, Praha 1948, s. 8n. O tři roky později na slavnostním zasedání ÚV KSČ 17. 5. 1951 prohlašoval: „Nevede jiná cesta k socialismu, než ta, kterou mezinárodnímu dělnickému hnutí ukázala slavná strana bolševiků a veliký Stalin. Každá jiná vede na scestí, do bahna zrady, do područí imperialistů, tam, kam dovedla Jugoslávii titovská banda agentů a vrahů." *Funkcionář*, 1951, č. 10, s. 588.

[8]) V roce 1952 na městské konferenci KSČ v Praze řekl zástupce ÚV KSČ: „Tu, (tj. v socialistickém táboře) září lidstvu do budoucnosti šťastný a lepší zítřek, naděje a mír, tam (tj. v kapitalistickém světě) bída, hlad, nezaměstnanost a válka." Ještě na III. pražské městské konferenci v roce 1954 říkal s. Nosek jako delegát ÚV KSČ: „Kde je hlad? U nás v lidově demokratické republice? Ne, hlad, bídu, nezaměstnanost a zavírání podniků a hospodářskou a politickou porobu prožívají kapitalistické zmarshallizované země jako Francie, Itálie, západní Německo a jinde." *AÚD KSČ*, F 19/1642, s. 191 a 2323, s. 240.

88 A to byl A Novotný
- RP - 6.4.52
7.4.52

bylo tím větší, že uvedené období je zároveň dobou převratného vývoje válečné techniky. Veškerému světovému společenskému vývoji však na začátku padesátých let vtiskl pečeť neobyčejně úporný a krvavý konflikt — korejská válka. Pokrokové síly imperialistických zemí byly vystaveny mimořádnému tlaku reakce, antikomunismu a zatlačeny do defenzívy. Vztahy mezi oběma tábory se zostřily, válka v Koreji hrozila přerůst ve světový konflikt.

Je samozřejmé, že touto neobyčejně obtížnou situací je poznamenán i vývoj světové socialistické soustavy. Hospodářská diskriminace socialistických zemí je nutí k budování jakoby „samostatného" hospodářského trhu, vytvářejí se navzájem dosti izolované (tzv. železnou oponou), proti sobě stojící soustavy. Za této situace, kdy socialistické země považovaly svou izolovanost nikoli za nevyhnutelnou, byť nepříjemnou nutnost, ale za klad, došlo k určitým chybám ve vztazích mezi socialistickými státy i ve vývoji těchto států samých. Obdobně jako zvýšené nebezpečí války koncem dvacátých a ve třicátých letech znamenalo vytvoření historického terénu pro zrod kultu osobnosti v Sovětském svazu, tak období studené války v padesátých letech vytváří půdu pro nové levičácké tendence v komunistickém hnutí, pro uplatnění „kultu osobnosti" v dalších socialistických státech i v jednotlivých komunistických stranách kapitalistických zemí.

Přímo tragický účinek na světové komunistické hnutí měl jeden z důsledků „kultu osobnosti" Stalina — roztržka mezi Sovětským svazem a Jugoslávií. Její příčinou bylo subjektivistické přecenění vlastních úspěchů ve válce ze strany SSSR a podcenění ostatních nově vznikajících lidově demokratických zemí, přesvědčení (Stalina a jeho spolupracovníků), že tyto země nejsou s to samostatně najít správnou cestu vývoje, přesvědčení o nutnosti vést je po cestách sovětských a v neposlední řadě obava o udržení vlastní hegemonie v socialistické soustavě. Zásah Informbyra do jugoslávské otázky působil umrtvujícím vlivem na snahy o vlastní, specifickým podmínkám země odpovídající řešení úkolů socialistické revoluce v ostatních zemích. V nových historických podmínkách ožívá z třicátých let známá teorie o zostřování třídního boje při budování socialismu a z toho vyplývající špiónománie, hledání „pravicových a nacionalistických" úchylek. Výsledkem toho všeho jsou vykonstruované politické procesy ve všech lidově demokratických zemích.

Pokud jde o vnitřní podmínky, které ovlivnily vývoj lidově demokratického Československa na počátku padesátých let, je třeba učinit některé důležité poznámky. Po únoru 1948 se mění postavení KSČ, strana se stává hlavním subjektem společenského vývoje v republice. Podstatně se mění i složení KSČ. Hromadný nábor, pochopitelný do února 1948 jako metoda politického boje s reakcí, jako úsilí o získání rozhodující většiny národa, pokračuje Gottwaldovými výzvami i po Únoru a rozmělňuje stranu. Téměř každý pátý dospělý občan republiky je členem nebo kandidátem strany. Tak se vytváří velice svérázná situace, za níž část komunistů nelze dost dobře za přesvědčené komunisty pokládat. Jestliže někteří ze „starých" komunistů byli ohroženi nebezpečnou setrvačností nebo emo-

ciálně podloženou nekritičností, pak tito „nepřesvědčení komunisté“ (ti „u komunistů“, jak se říkalo), představovali masu, která byla ochotna na vše kývnout a vše pasívně přijmout, ze samého strachu o své nejisté pozice, nebo proto, že to vyhovovalo její maloměšťácké mentalitě.

Vcelku však strana v tomto období žije nadšením z vítězného boje, kdy cíl formulovaný IX. sjezdem KSČ, tj. vybudování socialismu, se zdá velmi blízký, dosažitelný, a to celkem bez podstatných překážek. Vlna optimismu a zjednodušeného pohledu, vztahující se nejen na řadové straníky, skrývá však v sobě nebezpečí subjektivního hodnocení situace, nebezpečí sektářství a přezíravého, povýsteckého vztahu k nestraníkům, pocity sebeuspokojení a všemocnosti.

Zkušenosti Sovětského svazu, země neobyčejně bohaté na suroviny, na pracovní síly, prostor apod. byly často přenášeny do našich značně odlišných poměrů beze změny. Výsledkem byly zásady: uzavřená a proto mnohostranná národní ekonomika každé lidové demokracie (autarkie). Je ovšem třeba po právu říci, že právě českoslovenští komunisté v RVHP tlumočili a také prosazovali společné, jednotné rozvíjení výrobních sil (tedy zárodky socialistické dělby práce). Ačkoliv s jejich názory byl vysloven souhlas, v praxi uskutečněny nebyly. Není tedy divu, že přes všechny příznivé okolnosti (existence socialistické soustavy, průmyslová vyspělost ČSR) byly u nás úkoly hospodářské výstavby a přestavby více než těžké a přijetím zásad, poplatných „kultu osobnosti“, se ještě více ztížily.

Koncem roku 1949 se ve formě mezinárodních zkušeností boje s „jugoslávskou zradou“ (druhá rezoluce o KS Jugoslávie) velmi rozšiřuje teze o zákonitém zostřování třídního boje. Zdá se, jako by i naše domácí zkušenosti tuto zásadu potvrzovaly. Třídní boj je v druhé polovině roku 1949 neobyčejně intenzívní. První opatření na poli socialistických přeměn vesnice a živnostenského podnikání vyvolávají neklid a odpor, který je jak zbytky buržoazie uvnitř republiky, tak i ze zahraničí podporován. Dochází k sabotážím, k násilnickým činům, aktivizuje se církevní hierarchie a papež vydává (13. 7. 1949) svůj proslulý Vatikánský dekret o exkomunikaci katolíků, kteří podporují komunismus nebo s ním sympatizují.

Podobně jako „jugoslávská otázka“, tak i korejská válka v míře snad ještě větší ovlivňuje život všech lidově demokratických zemí, tedy také ČSR. Nebezpečí válečného střetnutí přímo vyvolává nutnost většího zbrojení a požaduje odpoutat se urychleně od závislosti na hospodářských zdrojích Západu. Obojí se projevuje přijetím nadměrných hospodářských úkolů v roce 1951, což zesiluje naše obtíže, ve vnitropolitickém životě sílí úloha armády apod.

III

Nyní se dotkneme některých projevů tzv. kultu osobnosti v ČSR, ke kterým došlo za zmíněných mezinárodních a vnitřních podmínek.

Falešná teze o zostřování třídního boje se uplatnila i u nás. Od léta 1949 dochází k zatýkání nevinných lidí, které vrcholí fingovanými procesy s tzv. proti-

stranickým a protistátním centrem R. Slánského (1952),[9] s tzv. skupinou slovenských buržoazních nacionalistů (Husák, Novomeský — začátkem roku 1954) aj.

Aby vůbec bylo možné realizovat tato, jak se později ukázalo, zcela vykonstruovaná obvinění, „odhalení" a rozsudky, muselo dojít k rozsáhlému porušování leninských norem stranického života. (I v této otázce je potřebné alespoň upozornit na složitou situaci, že totiž leninské normy stranického života byly v SSSR deformovány dávno před touto dobou a že mnohé deformace byly vydávány za bolševické pojetí.) Do života strany začaly pronikat bezpečnostní metody[10] (zaměření činnosti komise stranické kontroly, zprvu smíšená komise ÚV KSČ a bezpečnostních orgánů v čele s členem předsednictva ÚV L. Kopřivou, pak zvláštní útvar státní bezpečnosti, policejní metody vyšetřování, kdy násilí bylo vydáváno za třídní uvědomění a bolševickou tvrdost apod.). Hledání nepřítele ve straně zdůvodněné předpokladem, že třídní nepřítel nemá jinou možnost útočit na socialismus než prostřednictvím strany, nutně vyvolávalo růst nedůvěry mezi funkcionáři a členy strany, znemožňovalo otevřené soudružské vztahy i ve vedoucích stranických orgánech, prohlubovalo pasivitu většiny neinformovaného členstva a dávalo možnost inciativě různých maloměšťáckých elementů. Zvlášť nebezpečným a nesolidním bylo označení celých skupin (interbrigadisté, sionisté, buržoazní nacionalisté) za nepřátelské, protože u některých vrstev obyvatelstva tak byly vyvolávány přímo pogromistické nálady. Nic nepomáhalo ujišťování, s nímž přišel již Stalin a které bylo nesčetněkrát opakováno, že strana se odhalováním nepřítele ve vlastních řadách upevňuje a sílí.[11]

Další formou projevu „kultu osobnosti" u nás, a to na první pohled nejzřejmější, bylo přemrštěné vyzdvihování autority jednotlivců, zvláště K. Gottwalda a dalších vedoucích představitelů. Oslavovat osobnost je jedna, a to nikoliv nejvážnější, stránka věci, druhou stránkou věci, velmi významnou, je vlastní činnost takto oslavované a po dlouhou dobu ve středu událostí stojící, nikým nekontrolované, nesesaditelné osobnosti. Výsledkem nemůže být nic jiného, než subjektivismus v rozhodování, svévole, povýšenost a v mnoha věcech nutně ignorantství, rozhodování jednotlivce jménem orgánů, despotismus apod.

[9] R. Slánský byl v září 1951 na plénu ÚV KSČ kritizován a zbaven funkce generálního tajemníka strany, v listopadu 1951 zatčen. I když byl mezi straníky asi neoblíben (viz svědectví A. Novotného, *Rudé právo*, 21. 11. 1961, s. 4), vyvolalo jeho sesazení dosti značný odpor. Na pražské městské konferenci referoval tajemník V. Krutina: „Po zářijovém zasedání ÚV, když byl R. Slánský kritizován a zbaven funkce generálního tajemníka strany, řada našich organizací vyslovila nesouhlas s usnesením ÚV a musila být vyvinuta veliká aktivita našich funkcionářů, abychom správnost usnesení obhájili." *AÚD KSČ*, F 19/1624, s. 75.

[10] A. Novotný, Projev k 15. výročí Února přednesený 25. 2. 1963: „Nepřítel se hledal hlavně ve straně a každá chyba se pokládala za nepřátelský čin." *Projevy*, Praha 1964, sv. 3, s. 122.

[11] Viz např. J. Krosnář v závěrečném slově na schůzi KV KSČ Pražského kraje 1. 12. 1951, když hovořil o odhalení Slánského jako agenta, řekl: „Místo toho, aby naši soudruzi zdvihli hlavu, aby byli hrdi na to, co udělalo předsednictvo ÚV a s. Gottwald, aby byli hrdi na to, že zúčtujeme se zrádci, ať jsou na kterémkoliv místě, říkali, to je rána za ranou. Takhle byla postavena otázka komunisty." *AÚD KSČ*, F 19/3990, s. 80.

Také Kl. Gottwald, uznávaný vůdce té doby, se neubránil „kultu osobnosti". Není jistě správné vidět uvedené deformace i v předúnorové a v předválečné činnosti Gottwalda a z tohoto zorného pole ho hodnotit. Na druhé straně však nelze posuzovat K. Gottwalda jako postavu našich dějin i dějin mezinárodního dělnického hnutí bez zřetele k těmto posledním letům. K. Gottwald zcela jistě spolu se svými tehdejšími spolupracovníky nese politickou odpovědnost za důsledky kultu osobnosti u nás.

Projevem „kultu osobnosti" bylo také nebezpečí politické izolace strany, dané sektářstvím, narušení vztahu strany k masám apod. Chybně byl v tomto období vytyčen a prosazován poměrně ostrý kurs na likvidaci drobných živnostníků[12]) a nebyly voleny vždy nejvhodnější metody zakládání JZD (zvláště v letech 1952 až 1953). Podobně se stírala i specifika masových organizací, došlo téměř k jejich „postátnění". Metoda veřejných, celonárodních či celostranických diskusí o základních otázkách socialistické výstavby byla opuštěna, političtí činitelé vystupovali na veřejnosti zřídkakdy a vůbec ne ve veřejných diskusích, volby do národních výborů byly neustále odkládány.

Nejzávažnějším nedostatkem „kultu osobnosti" však byla deformace vedoucí úlohy strany. Došlo k ní jak v poznávacím procesu, tak i v určení politické linie, i konečně v její realizaci. Z poznávacího procesu je vyřazena větší část strany včetně nižších stranických orgánů a rozhodující se stává vedoucí politická osobnost. Nepřipouští se možnost nějakých nedostatků a jsou-li přiznány, jsou vesměs prohlášeny za působení třídního nepřítele. Čím více bylo nedostatků (kterým se ovšem nebylo možno vyhnout), tím silnější byla domnělá aktivita nepřítele a tím více tvrdosti vůči němu bylo zdánlivě třeba, aby nedostatky byly odstraněny. Vedoucí činitelé a často komunisté vůbec ztratili právo na omyl, na chybu a tím i možnost jejich nápravy. Při řešení problémů a určování politické linie zvlášť negativně vystupuje do popředí v oblasti ideologické práce dogmatická strnulost marxismu omezeného a deformovaného metodami kultu osobnosti. Při realizaci politické linie je neobyčejně důležité získání pracujících pro plnění úkolů. I když se pracovní aktivita rozvíjela, politická aktivita pracujících byla mnohem nižší a stále v těchto letech klesala. Příčinou toho bylo převážně administrativní vedení politické práce s lidmi. Princip demokratického centralismu, základní zákon činnosti strany, byl zčásti potlačen a deformován.

12) Někteří vedoucí představitelé strany si tyto nedostatky uvědomovali. Viz např. diskusní příspěvek A. Zápotockého na první celostátní poradě vedoucích tajemníků OV KSČ začátkem roku 1954 (bylo rozhodnuto, aby nebyl uveřejněn): „Mnozí soudruzi však, ač měli na mysli správný cíl, propadali nesprávným iluzím. Domnívali se, že stačí co nejrychleji likvidovat všechny kapitalistické prvky a že tím už je výstavba socialismu zajištěna. To není pravda, soudruzi, likvidujeme-li některé kapitalistické prvky, aniž jsme za ně opatřili patřičnou a lepší náhradu, neprospíváme věci. Poškozujeme ji a přiděláváme si zbytečné obtíže, které pak musíme těžce odstraňovat a napravovat. Těchto zbytečných obtíží jsme si nadělali svou mnohdy neuváženou politikou a nesprávným postupem až mnoho. Ukazuji jen na ukvapenou likvidaci malých a středních živností. Rozvážlivější postup v této věci by nám byl rozhodně jen prospěl." *AÚD KSČ*, F 19/4089, a. 10—11.

Strana a její činitelé se nejednou snažili už v průběhu těchto let o nápravu mnohých chyb. Tak byly ostrému zásahu vedení strany podrobeny diktátorské metody, sebeuspokojení, porušování vnitrostranické demokracie apod.[13]) (tzv. karlovarský a olomoucký případ v letech 1949—1950, boj proti zneužívání stranických funkcí aj.).

Lze tedy shrnout, že v první polovině padesátých let docházelo k deformacím našeho stranického a státního života, ale nikoliv přímočaře bez konfliktů a bez odporu. Objektivní situací oživované deformace neustále vyvolávaly protiopatření. ÚV KSČ v únoru 1950 otevřeně ukázal na většinu uvedených nedostatků a formuloval zásadu: Provětrat naše organizace dobrým větrem kritiky a sebekritiky! Zároveň vyzval ke kritice bez ohledu na osoby. Podobně i další zasedání ÚV KSČ v červnu a v září 1951 obracejí pozornost k masově politické práci a pokoušejí se různými cestami překonat stále zjevnější nedostatky. Většina opatření se však míjí účinkem. Způsob boje proti nezdravým jevům byl často administrativní, byrokratický nebo mocenský a nevzbuzoval důvěru. Hlavně však nebyla postižena podstata těchto jevů a proto uvedená opatření jen z malé části pozitivně ovlivnila existující stav.

Bylo by zajisté možno uvést ještě další projevy „kultu osobnosti" u nás. Není však v možnostech této krátké stati pouštět se do podrobností. Je třeba zdůraznit, že se zde pokoušíme postihnout některé projevy kultu osobnosti u nás, a tím už se jaksi omezujeme na negativní stránky tohoto období. Mohlo by to vyznít tak, jako bychom neviděli či nechtěli vidět to pozitivní, co ve straně a v její činnosti trvalo a rozvíjelo se. Aniž bychom toto pozitivní chtěli vyjmenovávat — neboť jsme si zde dali jiný úkol — domníváme se, že už sám fakt, že odhalení chyb tohoto období neohrozilo naše politické zřízení, ale že vyvolalo v širokých řadách našich občanů úsilí o očistu stranického a veřejného života, úsilí o prosazování demokratických metod, a že se toto úsilí nedostalo do rozporu s třídním charakterem našeho státu svědčí o tom, že podstata lidově demokratického zřízení jím nebyla zasažena.

Je tedy možno shrnout, že příčiny, proč „kult osobnosti" v určitých letech zakotvil i v KSČ a v našem státě, byly převážně příčiny vnější, dané jak poměry v imperialistickém světě (studená válka), tak poměry v socialistické soustavě, zejména pak v SSSR. Z vnitřních příčin, o nichž byla řeč, neměla žádná tak rozho-

[13]) Jako příklad uvádíme vystoupení R. Slánského na V. konferenci Pražského kraje KSČ (květen 1949): „A konečně je třeba potírat jakékoliv porušování vnitrostranické demokracie a používání diktátorských metod ... Strana nestrpí diktátorské metody a nepřipustí, aby členové strany i nečlenové byli zastrašováni, aby nemohli pronášet oprávněnou kritiku našich chyb a nedostatků. Kritika a sebekritika je metoda, která upevňuje důvěru členstva a důvěru lidu v naši stranu a v její ústřední výbor. Potírejte i vy diktátorské metody, k nimž se uchylují někteří naši špatní funkcionáři jak v orgánech strany, tak v národních výborech i v jiných institucích. Nic nemůže poškodit autoritu strany víc, než zneužívání funkcí a používání diktátorských metod našimi soudruhy. Zakročte, udělejte pořádek a vyhoďte z našich řad takové lidi." *AÚD KSČ*, F 19/297, s. 142.

dující vliv, aby nutně musela vést ke vzniku „kultu osobnosti", i když je třeba souhlasit, že by určité potíže způsobila (např. masový nábor do KSČ aj.). V naší zemi byly v minulosti mnohem hlubší a delší demokratické tradice než v Rusku, takže vnitřní půda nebyla pro přijetí kultu osobnosti zdaleka tak úrodná.[14]) To, že k jeho rozšíření přece jen došlo (byť i zdaleka ne v té míře jako v SSSR), to, že k některým jeho projevům docházelo i v komunistických stranách, které neměly ještě politickou moc ve svém státě, svědčí sice o tom, že vliv KSSS na ostatní komunistické strany byl velice silný, avšak nikterak z toho nevyplývá nutnost vzniku tohoto nesprávného a protidemokratického systému v socialistickém státě vůbec.

IV

Již od roku 1953, kdy po Stalinově smrti dochází k některým osobním změnám ve vedení KSSS, se začínají projevovat dílčí změny v politice KSSS, které mají svou odezvu i v činnosti KSČ. Avšak skutečný předěl znamená teprve XX. sjezd KSSS, který poprvé veřejně kritizuje nedostatky stranické práce v minulosti a kde na uzavřeném zasedání je za přítomnosti zástupců jiných komunistických stran přednesena N. S. Chruščovem ostrá kritika Stalinových chyb a protizákonných činů.

K rozpoznání chyb v dosavadní vnitřní i mezinárodní politice SSSR a chyb v oblasti marxisticko-leninské teorie muselo dříve či později dojít, neboť rozpory mezi subjektivisticky určovanou politikou Sovětského svazu a objektivní situací ve světě rostly do té míry, že pro budoucnost ohrožovaly samu existenci Sovětského svazu a socialistické soustavy vůbec. Přesto hlas XX. sjezdu nezazněl bez předchozích pokusů zadusit jej „včas", bez úsilovných bojů uvnitř vedení KSSS, a třebaže hlavní referát i mnohé diskusní příspěvky opětovně zdůrazňují „neochvějnou jednolitost názorů", víme, že už v této době existovaly skryté rozpory uvnitř stranického vedení (Molotov aj.) a že i pokud jde o mezinárodní komunistické hnutí, začaly na křižovatce XX. sjezdu zrát obtíže, které se projevily o pár let později (Čína atd.).

Průběhem a závěry XX. sjezdu KSSS se zabýval ÚV KSČ na dvou zasedáních v březnu a dubnu 1956 a usnesení vzešlá z těchto zasedání se projednávala během dubna v základních organizacích. I když, podle slov A. Zápotockého, působila odhalení XX. sjezdu „jako rána bleskem", byla v prvních měsících ohlasem na

[14]) Jestliže v ČSR je menší tradice kultu osobnosti (ve smyslu bezpodmínečného uctívání hlavy státu a vůbec státu a jeho orgánů), pak je to proto, že vlastní „český" politický kult měl možnost se rozvinout jen v omezeném čase první republiky jako kult masarykovský. Před tím v Rakousku pozice podřízeného národa jaksi „automaticky" bránila slepému obdivu vůči rakouským mocnářům. Po masarykovském kultu (osoba Beneše neměla dost podmínek ani času k vytvoření kultu osobnosti) přichází období protektorátu, kdy v Německu silný kult osobnosti Hitlera nemá u nás naprosto žádné naděje na přijetí. U nás tedy chybí dlouhá tradice kultu osobnosti. V Rusku — za carismu — to byla tradice dlouhá a silná.

sjezd ohromná vlna politické aktivity členů strany, což zvláště kontrastovalo se stavem posledních let.

Zkušení funkcionáři strany velmi rychle postřehli, že mezi chybami minulosti, které XX. sjezd odhalil a kritizoval, jsou nejzávažnější — s ohledem na budoucnost — nikoli vyzdvihování a oslavování Stalina, ale chyby, které v komunistických stranách narostly v ovzduší kultu osobnosti, tj. chyby ve formách a metodách stranické práce.

XX. sjezd se svou kritikou našel u nás v tomto směru připravenou půdu, dozrálou nespokojenost, a proto i rychlou a hlubokou odezvu ve veřejnosti, stranické i nestranické. Vyskytly se ovšem i případy dogmatického přístupu k řešení chyb a nedostatků, „odstraňování kultu" způsoby v období kultu zrozenými. Faktické projevy politické aktivity se v různých vrstvách veřejnosti dosti lišily (závody, vysoké školy, vědecké ústavy, města, venkov apod.). Celostátní konference KSČ v červnu 1956 je jakési uzavření této první etapy bezprostřední odezvy na jednání XX. sjezdu KSSS.

Padesátý šestý rok u nás měl pro naši společnost především ten význam, že oficiálním uznáním chyb v činnosti KSSS a dalších komunistických stran (byť zatím bez podrobného rozboru) uvolnil tvořivé duchovní síly k zápasu za poznání celé té deformace, ke které došlo, za poznání jejích příčin a zvláště za poznání jejích stále živých sil i k boji proti nim. Nebyl to ovšem rok padesátý šestý, v němž by tento boj slavil nějaká významná vítězství. Přece však začátky tohoto procesu u nás, přes složité zákruty a střídání přílivů s odlivy, tkví v této době, která svým tvrdým otřesem připomněla všem lidem, a komunistům především, základní povinnost marxistů — samostatně myslet.

Je úkolem historie i všech ostatních společenských věd prohlubovat vědění o minulosti, a to nejen pro poznání minulosti samé (i když i to samo o sobě je užitečné a dobré), ale zejména pro poznání celé epochy, v níž žijeme a ve které nelze budoucnost od minulosti oddělit řezem žádného letopočtu ani svržením jakékoliv modly.

15/256/IX

ЗАМЕТКИ К ИСТОРИИ КУЛЬТА ЛИЧНОСТИ В ЧЕХОСЛОВАКИИ

Елена Пешкова — Вацлав Вебер

Резюме

Статья посвящена краткому очерку основных международных и внутренних условий, предпосылок и проявлений так наз. культа личности в Чехословакии на переломе и в первой половине 50-тых лет. Речь идет, поэтому, не о анализе этого явления в полной глубине и ширине.

В первой части статьи бегло интересуются авторы причинами возникновения и усиления так наз. культа личности в Советском Союзе в довоенный период. Авторы обращают внимание на объективные условия возникновения авторитарной системы, прежде всего на недостаточную ступень развития производительных сил, и, наконец, на условия субъективного характера.

Более подробно излагается потом в статье проблематика Чехословакии. Внимание уделяется внешним и внутренним условиям и предпосылкам (накаляющейся международной обстановке, НАТО и войне в Корее, проблематике развития социалистического лагеря, отношению между Советским Союзом и Югославией, изменениям в положени КПЧ после февраля 1948 г., росту классовой борьбы у нас и т. д.), которые создали в данном периоде возможность для развития так наз. культа личности как системы политической деятельности в Чехословакии. В работе уделяется внимание и проявлениям так наз. культа личности (последствиям применения на практике фальшивого тезиса об обострении классовой борьбы в период строительства социализма, шпиономании и исканию врагов внутри партии, преувеличенному подчеркиванию авторитета отдельных личностей, нарушению правильного отношения между партией и массой, деформации ведущей роли партии и т. д.). В статье также доказывается, что система так наз. культа личности не постигла в этот период всю деятельность партии, что она пробивалась определенными трудностями и даже не без сопротивления.

Вывод, к которому приходят авторы статьи, можно приблизительно определить следующим образом: причины, вследствие которых в нашем государстве укоренился в указанном периоде так наз. культ личности, можно свести в основном к причинам внешнего порядка, которые были вызваны как условиями в империалистическом мире, так и в социалистическом лагере. Что касается внутренних причин, то ни одна из них не имела решающего значения. После 1953 г. начинают проявляться частичные перемены в политике коммунистического движения, отражающиеся также и в политике КПЧ. Исторический XX съезд КПСС создает потом предпосылки для постепенного устранения создавшихся деформаций.

16/256/IX

SOME COMMENTS ON THE HISTORY OF THE PERSONALITY CULT IN CZECHOSLOVAKIA

Summary

By Helena Pešková – Václav Veber

This paper presents a short outline of the most important conditions at home and abroad, sources and expressions of the so-called cult of personality in Czechoslovakia at the turn of and during the first half of the fifties. The paper does not attempt an analysis of the phenomenon in its entire extent.

The authors first mention in short the causes of the rise and strengthening of the so-called cult of personality in the Soviet Union during the pre-war period. They point out the objective conditions of the rise of the authoritarian system, especially to the insufficient level of development of production forces and last but not least to conditions of a subjective nature.

The paper then goes on to discuss Czechoslovak problems in greater detail. Attention is paid to external and internal conditions and preconditions (increase in international tension, Nato and the war in Korea, problems of development of the socialist camp, relations between the Soviet Union and Yugoslavia, changes in the role of the Communist Party of Czechoslovakia after February 1948, the heightening of the class struggle in this country, etc.), which made it possible during this period for the cult of personality to develop in Czechoslovakia as a system of political activity. Par of the paper is devoted to a study of the expressions of the so-called cult of personality (results arising from the application of the wrong thesis of a heightening of the class struggle in the period of building socialism, spy-mania and the searching for enemies within the party; the excessive stress on the authority of individuals; the tainting of relations between the party and the masses; deformation of the leading role of the party, etc.). The paper further shows that the system of the so-called cult of personality did not affect the entire activity of the party in this form, but penetrated only with certain difficulties and not without meeting resistance.

The conclusion at which the authors arrive may be summed up as follows: the reasons enabling the so-called personality cult to take root during certain years in our country were mainly of an external nature, called forth by conditions in the imperialist world as well as in the socialist camp. None of the internal causes were of decisive influence. From 1953 onwards partial changes began to be felt in the policy of the Communist movement which are also reflected in the policy of the Communist Party of Czechoslovakia. The historically important Twentieth Congress of the Communist Party of the Soviet Union then estab lished conditions for the gradual elimination of these deformations.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1966, str. 83 - 97.